

Lietuva ir Lenkija: pasiklydę vertime¹

Wojciech Borodziej-Smolinski, Tarptautinių santykių centras (Varšuva, Lenkija)

Vytis Jurkonis, Rytų Europos studijų centras (Vilnius, Lietuva)

Lietuvos ir Lenkijos dvišaliai santykiai šiuo metu toli gražu nėra idealūs, nors ekonominis bendradarbiavimas, priešingai – net labai geras. Suprantama, kad šis keistas santykis yra sunkus galvosūkis užsienio politikos formuotojams, tačiau dar didesnę rūpestį kelia tai, kokią įtaką ši situacija padarys ateities kartoms bei Lietuvos ir Lenkijos santykių perspektyvai. Galima teigti, kad dabar valstybių kaimynių santykiai tapo sudėtingos abiejų šalių istorijos ir gana įtemptos vidaus politikos įkaitu.

Užsienio apžvalgininkai, bandydami trumpai apibūdinti Lietuvos ir Lenkijos santykius, vartoja posakius *šeimos barnis*, *didžiojo brolio sindromas* ar šiek tiek aštresnį *blogas kraujas*. Daugumą aptariamų problemų santykinai paprasta išspręsti. Vis dėlto situacija tampa sunkiai valdoma, kai į ją įpinamos istorinės interpretacijos, ideologija ir dirbtinis supriešinimas. Nepaisant to, lyginti Lietuvos ir Lenkijos santykius su Balkanų karais 1990-aisiais², atrodo nesuvokiama protu.

Viešasis diskursas tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje tapo ypač jautrus – dažnai pasigirsta abiejų pusių kaltinimų arogancija arba abejingumu, tačiau tikros diskusijos ir turinio stokojama. Dabartinis konfliktas yra giliai įsišaknijęs abiejų valstybių istorijoje. Ne paslaptis, kad Lietuvos tapatybė daugiausia yra paremta lietuvių kalba. Būtent todėl būtina suprasti kalbos ir švietimo reikšmę, taip pat ir faktą, kad švietimo politika daro įtaką ne tik lenkų, bet ir rusų, kitoms etninėms mažumoms Lietuvoje. Žvelgiant į praeitį, lietuviai ir lenkai dažnai pamiršta, kaip švietimo ir kalbos politika matoma per 1920-ųjų prizmę ir sovietinę patirtį.

10 dešimtmečio pradžioje Lietuvai atkuriant nepriklausomybę buvo svarstoma galimybė veikti Lietuvos Vyriausybei emigracijoje Lenkijoje. Kita vertus, tuo

¹ Straipsnis parengtas remiantis 2012 m. kovo 16 d. diskusija Tarptautinių santykių centre (Varšuva, Lenkija). Tekstas visų pirma buvo publikuotas žurnalo „Naujoji Rytų Europa“ puslapyje <<http://www.neweasterneurope.eu/node/270>>.

² „Bad blood: Polish - Lithuanian ties are ancient but increasingly acrimonious“. Prieiga per internetą: <<http://www.economist.com/node/21549987>>.

metu lenkų mažuma rėmė Rusijos inspiruotą idėją sukurti autonomiją Sovietų Sąjungos sudėtyje – lenkai dažnai linkę pamiršti šią detalę.

Jei nešališkas apžvalgininkas stebisi, kodėl strateginiai partneriai įsivėlė į tokį emocijų ir neracionalumo sūkurį, minėti faktai gali būti naudingi bandant suvokti tokios situacijos prielaidas. Nepaisant to, stengiantis išvengti daugybės interpretacijų, analizę būtų prasminga pradėti nuo amerikiečių politologo Haroldo Lasswello formulės „kas, ką, kada ir kaip gauna“.

Kam naudinga?

Politikų ginčų kontekste žiniasklaida gilina konfliktą, tačiau svarbiausias klausimas, ar dirbtinė priešprieša gali paveikti lenkų ir lietuvių visuomenes. Tyrimai rodo, kad teigiamai vertinančiųjų lietuvių Lenkijoje per pastaruosius metus sumažėjo, o neigiamai – padidėjo daugiau nei 5 nuošimčiais. Nerimą keliantis faktas kartu yra ir atviras klausimas, ar tiek Lenkija, tiek Lietuva žengia tinkama kryptimi.

Suprantama, kad žiniasklaida turėtų būti atsakingesnė ir labiau akcentuoti ne tik kontroversiškus pasisakymus, o kasdinių incidentų ar nusikaltimų nesureikšminti kaip etninio pobūdžio įvykių. Žinoma, konflikto kontekste asmenybės taip pat yra reikšmingos, todėl neišvengiamai kreipiamas dėmesys į kiekvieno aukšto rango pareigūno (prezidentų Dalios Grybauskaitės bei Bronislavo Komorovskio, premjerų Andriaus Kubiliaus bei Donaldo Tusko, užsienio reikalų ministrų Audroniaus Ažubalio bei Radoslavo Sikorskio) elgesį bei retoriką. Vis dėlto Lietuvos ir Lenkijos iššūkis yra veikiamas dvejopo pobūdžio faktų – išorinių ir vidinių.

Ne naujiena, kad Rusija yra viena iš ypač suinteresuotų pusių Lietuvos ir Lenkijos nesutarimu. Vengiant sąmokslų teorijų, akivaizdu, kad Rusija vargu ar buvo patenkinta stipriu Lietuvos ir Lenkijos aljansu Europos Sąjungoje, anuomet net vadintomis vienintelėmis likusiomis „šaltojo karo karėmis“³, ką jau kalbėti apie tvirtas pozicijas dėl Ukrainos 2004-aisiais bei Gruzijos 2008 metais. Strateginių partnerių dialogas Rusijai gali būti problemiškas, ypač suvokiant, kad Lietuvos ir Lenkijos ilgalaikiai užsienio politikos tikslai iš principo turėtų sutapti.

Romos imperatorių principas *skaldyk ir valdyk* Rusijai ilgą laiką buvo ir tebėra naudingas bei efektyvus ardant Lietuvos ir Lenkijos aljansą. Tokia politika

³ Leonard Mark, Popescu Nicu, „A Power Audit of EU 27-Russia relations“. ECFR, 2007. Prieiga per internetą: <http://www.ecfr.eu/content/entry/commentary_pr_russia_power_audit>.

vykdoma lygiagrečiai finansuojant pozityvaus Rusijos įvaizdžio projektus (rusiška žiniasklaida, didelio masto kultūros renginiai ir t. t.)⁴.

Santykinai lengva žaisti žaidimą su rusų mažumomis Latvijoje ir iš dalies Estijoje, bet Lietuva, kurioje rusai sudaro per 5 proc., sunkiai telpa į nacionalistinių Baltijos šalių kuriamą įvaizdį⁵. Taigi siekiant parodyti Lietuvą kaip šalį, kuri tariamai pažeidžia žmogaus teises, Maskvai reikia lenkų ir rusų mažumų Lietuvoje aljanso.

Kita vertus, Lenkija, kaip viena didžiausių Lietuvos kaimynių ir strateginė partnerė, Lietuvoje praktiškai nematoma. Sovietmečiu Lietuvos inteligentija skaitė lenkiškas knygas, žiūrėjo lenkišką televiziją, o Lenkija simbolizavo tam tikrą langą į Vakarų. Šiais XXI amžiaus laikais lietuviams sudėtinga žiūrėti lenkiškos televizijos kanalus, o knygynuose vargu ar rasime lenkiškų knygų. Ką tuomet veikia ta pati lenkų mažuma, kodėl ji nepabrėžia šio viešojo intereso? Tokiame kontekste kyla itin svarbus klausimas apie Lenkijos ir lenkų mažumos Lietuvoje ryšį ir jo kokybę.

Analizuojant vidaus procesus būtina atkreipti dėmesį į abiejose valstybėse dabar susiklosčiusią politinę struktūrą. Lietuvos valdančioji koalicija, kurią sudaro keturios skirtingos partijos, yra itin pažeidžiama, nes keletu ar net vienu parlamentaro kėdės praradimas reikštų ir daugumos praradimą.

Lenkijos politinė sistema yra daug stabilesnė. Pagrindinė takoskyra joje yra tarp liberalių konservatorių (Piliečių platforma) bei dešinės konservatorių (Teisės ir teisingumo partija). Kita vertus, per pastaruosius 20 metų Lenkija taip ir nepradėjo diskusijos, kaip remti lenkų mažumas užsienyje ir ko iš jų reikėtų tikėtis. Lenkų politikai, kalbėdami apie Vilnių, Lvovą, taip pat Gardiną (Baltarusija), visą regioną bendravardiklina „rytinių pakraščių“ arba kresų pavadinimu⁶. Tai, deja, daroma be jokios refleksijos, kad pats „rytinių pakraščių“ terminas Lietuvos, Baltarusijos, Ukrainos valstybėse gali būti vertinamas kaip noras susigrąžinti prarastas teritorijas. Vis dėlto reikia suprasti, kad tokie žodžiai Lenkijoje dažniausiai vartojami tiesiog bendraujant su vyresniuoju elektoratu, o ne todėl, jog Lenkija turi tariamai užslėptą darbotvarkę dėl šių teritorijų.

Lietuvoje labiausiai matomas etninių mažumų veikėjas yra Valdemaras Tomaševskis, didžiausios etniniu pagrindu suformuotos Lietuvos lenkų rinkimų akcijos (LLRA) partijos lyderis ir vienas iš 12 Lietuvos atstovų Europos

⁴ Ivanauskas Vilius, „Tylioji indoktrinacija: Rusijos atlikėjų vizitai“. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/nuomone-tyloji-indoktrinacija-rusijos-atlikeju-vizitai.d?id=53968841>>.

⁵ „Existence of „non-citizens“ in Baltic states is disgrace to today’s Europe“. Prieiga per internetą: <<http://www.interfax.com/newsinf.asp?pg=6&id=316506>>.

⁶ Prieiga per internetą: <<http://en.wikipedia.org/wiki/Kresy>>.

Parlamente. Lietuvos visuomenės akyse LLRA neturi jokios kitos politinės darbotvarkės, išskyrus lenkų pavardes lietuviškuose pasuose, dvikalbius gyvenviečių ženklus ir „lenkiškas mokyklas“. Net ir lenkų žurnalistų delegacija, viešėjusi Lietuvoje 2011-ųjų lapkritį, stebėjosi, kad, be šių klausimų, LLRA programoje praktiškai neturi jokio kito ryškaus aspekto.

Taip pat žinoma, kad lenkų tautybės žmonių yra ir kitose Lietuvos partijose. Taigi kyla klausimas, ar jie nėra suinteresuoti savo etninės mažumos veikla, o gal Lietuvos visuomenėje mato kitus iššūkius?

Lietuvos ir Lenkijos santykių įkaito problema taps dar ryškesnė artėjant Seimo rinkimams. Manantieji, kad santykiai gali pagerėti pasikeitus valdančiajai koalicijai, greičiausiai nusivils, nes socialdemokratų koalicija buvo valdžioje prieš 2008-uosius ir jokio ryškesnio „užšaldytos darbotvarkės“ postūmio nebūta. Vis dėlto, kai tokius rinkimų scenarijaus lūkesčius po Lenkijos užsienio politikos 2012-iesiems pristatymo išsako Lenkijos užsienio reikalų ministras, Lietuvoje gali susidaryti įspūdis, kad kišamasi į vidaus politiką. Tokie pareiškimai dvišalių santykių tikrai nepagerins ir juo labiau neskatins dialogo, o tik didins nepasitikėjimą ir įtarumą.

Neabejotina, kad Lietuvos Seimo rinkimai 2012-ųjų spalį (arba anksčiau – liepą) bus puiki galimybė tokiems politikams kaip V. Tomaševskis, kurie bandys maksimaliai didinti savo politinį kapitalą ir matomumą mobilizuojant rinkėjus ir tikintis susikurti daugiau erdvės savo pleišto stiliaus politikoje.

LLRA ir Rusų aljanso koalicija „Valdemaro Tomaševskio blokas“ yra kitas trikdantis faktas. Tiek LLRA, tiek rusai vargu ar galėtų pavieniui įveikti reikiamą 5 proc. rinkimų barjerą. Etniškumu pagrįstos partijos yra gana keistas reiškinys demokratinėje visuomenėje, tačiau dar keistesnis lenkų ir rusų aljansas – šis nesusipratimas natūraliai kelia susirūpinimą, kad jei ne Varšuva, tai bent LLRA gali tapti patogiu Rusijos instrumentu. Žinant Lietuvos istoriją, toks susirūpinimas atrodo pagrįstas.

Bet kuriuo atveju, akivaizdu, kad tiek Lietuvai, tiek Lenkijai būtinas dialogas bei abipusis supratimas, o ne emocijomis paremti vertinimai.

Priverstinė taika?

Aktualių klausimų dvišalėje Lietuvos ir Lenkijos darbotvarkėje esama, tačiau būtent nauja švietimo įstatymo redakcija yra labiausiai akcentuojamas dalykas.

Lietuvos švietimo įstatymo pokyčiai, turintys normalizuoti padėtį, toli gražu nebuvo revoliucija. Lietuvių kalbos, istorijos ir geografijos pamokos turi būti mokomos lietuviškai, nepaisant to, ar mokykla yra lenkiška ar kokia kita. Beje,

reikia pastebėti, kad nei baltarusių, nei žydų, nei rusų mažumos neturi problemų dėl naujojo Lietuvos švietimo įstatymo⁷.

Deja, komunistinių laikų palikimas Lietuvoje sukūrė išskirtinių sąlygų precedentą mokyti etninių mažumų vaikus jų gimtąja kalba. Mažėjantis jaunimo skaičius tiek lietuvių, tiek ir etninių mažumų bendruomenėse rodo, kad reikalingos švietimo sektoriaus reformos. Reikia pastebėti, kad mažėja ir pačių lenkų vaikų skaičius, o ir iš likusių didelė dalis (Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos duomenimis apie pusė) jau dabar eina į lietuviškas mokyklas). Vis dėlto lenkų bendruomenė nuogąstauja ne dėl naujojo įstatymo, bet dėl bendros lenkų švietimo dinamikos ir trumpo pereinamojo laikotarpio, o tai skausmingai gali paveikti permainoms nepasiruošusias tiek mokyklas ir mokytojus, tiek moksleivius bei jų tėvus, ypač provincijose.

Taigi tik dialogas gali panaikinti baimę ir padidinti pasitikėjimą bei abipusį supratimą.

Kiti – lenkiškų pavardžių lietuviškuose pasuose bei dvikalbių ženklų – klausimai buvo beveik išspręsti. Tereikėjo dar šiek tiek kantrybės. Kai kurie lenkų ekspertai teigia, kad supratimo bei kantrybės politika nepasiteisino ir nebuvo matyti jokių rezultatų iki 2007-ųjų, todėl ją reikėjo keisti. Kita vertus, ar pasiekta kokios nors pažangos pakeitus supratingumą ir kantrybę agresyvesne politika, kuri remia lietuvius prie sienos? Pavyzdžiui, 2008 metais 51 proc. lietuvių sakė nesijaudinantys dėl dvikalbių ženklų, o dabar 80 proc. yra griežtai prieš. Ar kas nors tai pavadintų efektyvumu?

Vis dėlto į padėtį galima pažvelgti ir kitaip. Ką davė Lenkijos ir Lietuvos strateginė partnerystė, ar tai tebuvo tik politinis spektaklis? Ar vadinamoji užšaldyta darbotvarkė nagrinėja realius klausimus, kurie rūpi ir daro įtaką paprasto Lietuvos lenko kasdienybei? Užtektų tik pažvelgti į nedarbą ar investicijas vienam asmeniui lenkų gausiai gyvenamuose rajonuose – Šalčininkuose, Vilniaus rajone, Trakuose ir Švenčionyse. Pavyzdžiui, Šalčininkuose nedarbas sudaro 15,5 proc., o štai Vilniaus apskrities vidurkis yra 10,71 proc.⁸ Užsienio investicijų vienam žmogui skirtumas tiesiog pribloškiantis – Šalčininkų vidurkis, palyginti su Vilniaus apskrities, yra 570 kartų mažesnis⁹. Galima tik retoriškai paklausti, ar bent vienas Vilniaus krašto atstovas rūpinasi, kaip gerinti (socio)ekonominę padėtį ir gyvenimo lygį, kaip

⁷ Kirvelytė Laura, „Mažumų pilietiškumo įvairovė“. Prieiga per internetą: <<http://www.atgimimas.lt/Aktualijos/Mazumu-pilietiskumo-ivairove>>.

⁸ Prieiga per internetą: <<http://www.ldb.lt/TDB/Vilnius/DarboRinka/Situacijos%20apvalga/LastSituacija.aspx>>.

⁹ Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M2030204&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSId=3106&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>>>.

pritraukti investicijas ir plėtoti infrastruktūrą, o ne tik eskaluoti švietimo klausimą.

Jei pasitikėjimas yra, vertimas nebūtinai

Lenkijai vis labiau pereinant į puolimą, Lietuva natūraliai užima gynybinę poziciją. Reikalavimai vargu ar bus veiksmingi ir prives tik prie nesibaigiančių abipusių reikalavimų ir kaltinimų, o tai kenkia šių šalių įvaizdžiui. Buvo svarstoma apie tarpininko galimybę ir iš dalies ESBO aukštasis komisaras tautinių mažumų klausimais bandė imtis šio vaidmens. Vis dėlto joks tarpininkas ar vertėjas, jei abi valstybės sutartų, nėra būtinas, kad megztųsi dialogas.

Lenkija, kurdama politiką Lietuvos atžvilgiu, turėtų atsižvelgti į savo pačios patirtį santykiuose su kaimynais. Kaip didesnė šalis Lenkija turėtų įvertinti istorinius faktus ir giliai išsisknijusį susirūpinimą bei nuoskaudas valstybėse kaimynėse. Tai nėra paprasta, tačiau, regis, kai kurie Lenkijos politikai tą supranta¹⁰.

Klausimas, „kas nusileis“ šioje diskusijoje, nėra tinkamas sprendimas – būtina rasti teigiamo bendradarbiavimo pavyzdžių už „užšaldytos darbotvarkės“ ribų. Pasitikėjimo stiprinimas yra ilgalaikis procesas. Tam yra daug tiek dvišalių – nuo transporto, energetikos iki kultūros, ekonominių ryšių plėtojimo, tiek daugiašalių galimybių – Europos Sąjungos ateitis, transatlantinis bendradarbiavimas, stringanti Rytų kaimynystė ir t. t. Abi valstybės turi remti ir skatinti savo tyrimų centrų, nevyriausybinių organizacijų bendradarbiavimą, stiprinti viešąją diplomatiją. Keista, kad šalių kaimynių visuomenės per 20 metų taip ir nesugebėjo sukurti stipraus ir tvaraus bendradarbiavimo tinklo, kuris būtinas norint skatinti abipusį pasitikėjimą ir taip išvengti nepagrįsto įtarumo.

¹⁰ Lenkijos prezidento B. Komorovskio komentaras. Prieiga per internetą:
<<http://pl.delfi.lt/aktualia/polska/komorowski-to-jest-spor-obywateli-litwy-z-panstwem-litewskim.d?id=56816103>>.

Tarptautinių santykių centras (CIR) yra nepriklausomas, nevyriausybinis tyrimų centras, dirbantis tarptautinių santykių studijų ir užsienio politikos klausimais, kurie svarbūs Lenkijai, Europai ir transatlantiniams santykiams.

CIR įgyvendina tyrimų projektus, rengia analitines apžvalgas ir, bendradarbiaudamas su užsienio tyrimų centrais, dalyvauja keliuose tarptautiniuose projektuose. CIR veikla yra tiek šviečiamoji, tiek analitinio pobūdžio. Nuo 1996 metų įsteigimo CIR tapo įtakingu užsienio politikos analizės ir diskusijų forumu, kuriame dalyvauja žymūs politikai, užsienio politikos formuotojai, savivaldos, NVO ir verslo atstovai, žurnalistai bei studentai.

Centro tikslai:

- stiprinti Lenkijos užsienio politiką ir šviesti Lenkijos visuomenę tarptautinių santykių klausimais,
- atlikti tarpininko vaidmenį aiškinant Lenkijos užsienio politiką bei jos tikslus kitų valstybių politikos, diplomatų ir žurnalistų elitui bei gilinti Lenkijos politikų bei užsienio politikos formuotojų žinias apie kitų valstybių vykdomos užsienio politikos tikslus,
- būti reikšmingu užsienio politikos diskusijų Lenkijoje ir užsienyje dalyviu.

Iki šiol centro veikla buvo orientuota į NATO ir tarptautinio saugumo klausimus, įvairius Europos integracijos aspektus, taip pat Lenkijos vaidmens Europoje, transatlantiniuose santykiuose, Rytų politikoje, migracijos, klimato kaitos ir energetikos srityse analizę. Centras taip pat tyrė kitus Lenkijos dvišalės ir daugiašalės užsienio politikos klausimus.

Daugiau informacijos rasite www.csm.org.pl

Kontaktinis asmuo:

Wojciech Borodzicz-Smoliński

Valdybos narys

Tarptautinių santykių centras

El. paštas: borodzicz@csn.org.pl

Tel. +48 22 646 52 67

Faks. +48 22 646 52 58

Mob. +48 600 433 414